

*Fortes Fortuna iuvat*  
 EN KOMMENTAR TIL  
 MIA MÜNSTER-SWENDSENS  
 SAXO-ANMELDELSE

AF  
 JAN PEDERSEN

Fransk er et let sprog. Hest hedder *cheval*, og sådan er det hele tiden.<sup>2</sup> Storm P.s velkendte aforisme illustrerer hvorfor oversættelse er en svær, men dog overkommelig opgave: De fleste ord på et givet sprog har præcise ækvivalenter på andre sprog. Også sprogenes grammatiske funktioner ligner hinanden selv om formerne kan variere.

I sin anmeldelse af den engelske Saxo-oversættelse i foregående hæfte af *Historisk Tidsskrift* (2016:1) går Mia Münster-Swendsen i en anden retning: „... der [er] adskillige steder i teksten, hvor der langt fra hersker en sådan konsensus om fortolkningen – og enhver oversættelse er jo netop dét: en fortolkning“.<sup>3</sup> Det mener jeg er lovlig flot sagt.

Mange ord har ganske vist mere end en betydning, hvilket giver problemer hvis man kun med besvær kan udlede den rette af konteksten. Dette er imidlertid ikke i særlig grad et oversættelsesproblem. Analytisk betragtet sker tilegnelse af teksten ved fortolkning *forud* for enhver oversættelse til andet sprog. Har man evnet at foretage en god og velbegrunnet læsning af en vanskelig tekst, er den største forhindring overvundet. Hvis man derefter ved en eventuel oversættelse ikke er i stand til at finde et passende udtryk ved hjælp af leksikalske ækvivalenter, er det muligt at gengive meningsindholdet ved at omskrive og forklare betydningen på det sprog der oversættes til. Dette er grunden til at oversættelser, hvis de er kompetent udført, som hovedregel er meget pålidelige.

<sup>1</sup> Plinius' breve VI, xvi, citeret efter Pliny: *Letters* I, London 1961, The Loeb Classical Library, s. 478. „Lykken står den kække bi“. Plinius d.y. beskriver hvordan hans onkel, Plinius d.æ., søgte støtte i ordsproget da han ville undsætte sine venner under Vesuvus store udbrud 79 e.Kr. Han omkom under forsøget.

<sup>2</sup> Ifølge Torkild Vogel Jørgensen & Poul Zerlang: *Bevingede ord*, Kbh. 2002, s. 204.

<sup>3</sup> *Historisk Tidsskrift*, 2016:1, s. 159, gentaget s. 161: „Al oversættelse er som sagt fortolkning“.

Selv gengivelse af stil og tone i en tekst klares i reglen godt af en trænet oversætter. Langt hen er det et håndværk: Det meste af tiden foregår det intuitivt og rutinemæssigt. Det er dog ikke altid tilfældet med højlitterære tekster. Her kan ordvalg, fonetisk værdi, syntaks, rim og rytme spille en stor rolle i det samlede udtryk og dermed bestemme tekstens kvalitet og påvirke læserens perception. Såfremt de to sprogs litterære registre og variationsmønstre afviger meget fra hinanden, er det svært at oversætte til noget der ligner. Teksten mister sit liv. Ganske vist kan det begrebslige indhold gengives med stor sikkerhed, hvilket er bedre end ingenting, men ikke erstatter tabet af den æstetiske dimension. En mere tilfredsstillende overførsel fra et sprog til et andet kræver da gendigtning, tilpasset de sprogbrugere som udgør målgruppen.<sup>4</sup>

Oversættelsesproblemer er mere enkle og afgrænsede. Gengivelsen af et specifikt betydningsindhold afhænger af hvordan man konkret forstår den originale tekst på det enkelte sted, uanset om man agter at oversætte den eller ikke.

MM-S tager et enkelt eksempel op til kritisk drøftelse, nemlig hvordan ordet *fortuna* skal oversættes fra latin (til engelsk) på et bestemt sted. Hun synes Peter Fishers valg, *good luck*, er „lidt for vagt“.<sup>5</sup> Hvordan hun foretrækker at gengive *fortuna* i stedet, står hen i det uvisse; dog fremsætter hun en vidtgående påstand om at Saxo implicit kritiserer eliten og slår til lyd for meritokrati frem for nedarvet adkomst til magt og privilegier.<sup>6</sup> Det kan undre at MM-S ikke direkte konfronterer den engelske versions betydningsindhold med den danskes, i Peter Zeebergs oversættelse. Uden overvejelse af hvad *fortuna* betyder i ordets nære kontekst, forbliver MM-S's udlægning – og hendes kritik af Fisher – et rent postulat. Den kan være rigtig, men den kan lige så vel være forkert.

Peter Zeeberg oversætter i den danske Saxo-udgave *fortuna* til „stand“ på det pågældende sted. Der er et vist semantisk overlap; ikke desto mindre er betydningerne klart forskellige. Det er derfor nødvendigt at forholde sig til om den ene oversættelse er bedre end den anden. Jeg lægger til grund at *fortuna*, hvis det på engelsk udtrykkes med *good luck*, betyder lykkeligt udfald eller fremgang under omstændigheder hvor tilfælde og omskiftelighed spiller en rolle. Ordet „stand“ for-

<sup>4</sup> Jf. Peter Fisher: „On translating Saxo into English“, s. 54, i Karsten Friis-Jensen (red.): *Saxo Grammaticus: A Medieval Author between Norse and Latin Culture*, Kbh. 1981, s. 51-64.

<sup>5</sup> *Historisk Tidsskrift*, 2016:1, s. 166.

<sup>6</sup> Smst.

stås i det følgende som stilling og status i et funktions- og privilegiebaseret socialt system.

Den enkleste måde at komme i gang på er ordbogsopslag. Leksikografiske kilder bekræfter at *fortuna* kan have begge de nævnte betydninger. Det er dog typisk sådan at Fishers valg står i opslagets begyndelse, mens Zeebergs figurerer længere nede. Eller med andre ord: *Good luck*-oversættelsen benytter den almindelige, denotative, direkte værdi, mens „stand“ går i retning af en speciel, konnotativ, afledt betydning. Den velstillede og magtfulde person har været begunstiget af lykken/heldet/skæbnen. Der er tale om en overført betydning: Årsagen (det gode held) *repræsenterer* virkningen (status, magt).<sup>7</sup> Billedet er imidlertid stivnet til kliché og danner, på grundlag af det samme sproglige udtryk, et særligt meningsindhold ved siden af den primære betydning.

Næste skridt er at undersøge brugen af *fortuna* i klassiske tekster, idet forfattere fra denne tradition dannede forbilleder for Saxo og leverede substans til hans litterære univers. Den amerikanske filolog Howard V. Canters artikel fra 1922, „Fortuna“ in Latin Poetry, bygger på studiet af 988 forskellige steder – i et ikke nærmere angivet antal tekster – hvor ordet optræder. Resultaterne bekræfter det fordelingsmønster som rækkefølgen i ordbøgerne antyder.

*Fortuna* betegner i sammenlagt 830 instanser det uforudsigelige moment i fordelingen af på den ene side sejr, lykke og fremgang, på den anden side nederlag, ulykke og tilbagegang. Forskelligheden i udfald skyldes en usynlig, men ikke af den grund mindre virksom kraft i naturen og menneskelivet. Denne kan betegnes ved personificering (gudinden Fortuna) eller i andet allegorisk format (i alt 335 instanser), eller den kan være mere abstrakt (495 instanser). I begge tilfælde skyldes udfaldet en form for agens. Gudinden kan skifte mening eller påvirkes af luner. En mere diffus bevæggrund bag et udfald kan være tilfældighedens spil. Det kan dog også være den menneskelige aktørs evne til at udnytte en situation eller gribe en pludselig mulighed, eller det kan være skæbnen eller gudernes plan eller beslutning. Begrebet dækker med andre ord kontingent tilfældighed, dvs. at udfaldet har en større eller mindre afhængighed af andre, varierende forhold, som imidlertid ikke lader sig bestemme præcist. I en tredje hovedgruppe, med 158 forekomster, er betydningen af *fortuna* lod, vilkår, situation,

<sup>7</sup> En variant af stilfiguren metonymi, jf. Heinrich Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München 1960, s. 294.

stilling, stand, status, formue, ejendom, fremgang o.l., igen enten i positiv eller negativ forstand.<sup>8</sup>

Canter's undersøgelse underbygger at den betydning Fisher foreslår, nok er hyppig, men ikke af den grund „våg“, som MM-S hævder, for begrebets indhold har betydelig dybde og anvendes hyppigt i den klassiske litteratur. Stadig er intet dog sagt om hvem der har ret. Det afhænger af om den specifikke kontekst peger på den ene eller den anden betydning i de to oversættelser.

Konteksten er at man i svundne tider belønnede tapperhed på slagmarken med socialt advancement. Der tilføjes så: „I deres øjne afhang tapperheden ikke af standen [*fortuna*], men standen af tapperheden“ (Zeeberg); eller: „It was not reckoned that bravery ought to be attributed to good luck [*fortuna*], but good luck to bravery“ (Fisher).<sup>9</sup>

Fishers ordvalg giver et helstøbt og sammenhængende udtryk og et indhold med dybde og eksistentiel kvalitet. Man kan vælge at se tapperhedens belønning med socialt advancement som udtryk for rent held – baggrunden er slagmarkens højrisikomiljø, dvs. man kan mindst lige så godt falde som man kan overleve og blive belønnet. Men man burde snarere (*ought to*) lægge vægten på at det lykkelige udfald rummer en yderligere dimension foruden tilfældet i stokastisk forstand. Man skal erkende muligheden og gribe den når man ser den – uden at der dog på nogen måde er garanti for at det går godt, jf. note 1. Ordsproget „Lykken står den kække bi“ findes på en lang række sprog og har en almen menneskelig appel.

I Fishers version spiller spørgsmålet om status kun en underordnet rolle, nemlig at tapperhed blev belønnet med advancement – hvis man altså overlevede. I denne udlægning fremstiller Saxo belønningen som efterlignelsesværdig, uden at det imidlertid berører den enkeltes prekære valg i en farlig situation på anden måde end som et nyttigt og rimeligt incitament i situationer hvor vovemodet tjener et fælles formål.

I modsætning til det realistiske dilemma hos Fisher er der noget der skurrer i Zeebergs variant. At ekstraordinær tapperhed kan udløse belønning, er et kendt motiv. Den anden side af det forestillede alternativ, tapperhed som en følge af standen, er derimod forvirrende, for ikke at sige meningsløs. Mange kulturer forbinder høj status med bestemte pligter og offervillighed når det brænder på. Det betyder imidlertid ikke at tapperheden, som faktisk udvist egenskab hos den enkelte, betragtes som en følge af høj status. Koblingen mellem de to er et

<sup>8</sup> H.V. Canter: „Fortuna' in Latin Poetry“, *Studies in Philology*, 19 (1922), s. 64-82, her s. 65f, 75, 78, 81.

<sup>9</sup> *Historisk Tidsskrift*, 2016:1, s. 166.

ideologisk-institutionelt arrangement, byggende på en normativ *forestilling* om pligt og dyd. Tankesættet, hvad enten det efterleves eller ej, beskriver en social kontrakt, ikke at pligtfølelsen generisk udspringer af på forhånd givne privilegier.

Man kan godt, hvis man har lyst, antage at Saxo mente at de der i samtiden besad en særlig pligt til tapperhed, ikke levede op til den, og at de sande helte ikke blev belønnet ordentligt. Plausibiliteten af en sådan „samfundskritik“ forekommer dog tvivlsom. Den rimer dårligt med retorisk brug af en mytisk fortid som opbyggeligt symbolsk eksempel. At opstille et i sine detaljer nærmest tegneserieagtigt ideal,<sup>10</sup> som selv hører en mytisk fortid til, men har modbillede i en korrupt nutid, appellerer hverken til riddere eller fodfolk. Også litterært er passagen, tolket på den måde, vingskudt sammenlignet med Fishers subtile og velafbalancerede udlægning. Her udfoldes *fortuna*-begrebets dobbelthed, og Saxo appellerer på tidløs vis til den universelle læser.

Det er på sin plads at nævne at det ikke er første gang *fortuna*-begrebet hos Saxo drøftes. Thomas Riis vier i sin Saxo-introduktion ikke mindre end 12 sider til sagen, i kapitel 4, *Die Königsideologie bei Saxo*. Det her diskuterede sted omtales ikke, men det hedder at *fortuna* „ofte“ (*manchmal*) betegner en persons stilling i samfundet. Der henvises til Franz Blatts Saxo-ordbog som i *fortuna*-opslaget oplyser 14 eksempler på dette. Men heller ikke her nævnes det aktuelle tilfælde.<sup>11</sup> Tolkningen af passagen synes altså ikke tynget af tidligere, eksplicit begrundede udlægninger.

Det er anerkendelsesværdigt at MM-S har bragt forskellen på de to tolkninger på bane. Hun konkluderer dog uden at arbejde sig ned i tekstens og kontekstens lokale substans, hvilket er kritisabelt. Til gengæld er det morsomt at MM-S betoner hvordan oversætterne før Zeeberg arbejdede ud fra at: „Saxos værk skal med vold og magt gøres dansk, afklædes sine latinske gevandter, så det oprindelige folkelige og nordiske træder frem.“<sup>12</sup> For hun projicerer selv sine tids- og miljøbetingede idealer tilbage på det studerede værk når hun gør middelalderforfatteren Saxo til bannerfører for meritokratiet, som jo netop i vor egen lille verden, på universiteterne og i forskningspolitikken, i den grad er et fejret ideal.

<sup>10</sup> Detaljerne i den fiktive, lidet realistiske belønningsstruktur fremgår af citaterne fra de to oversættelser i *Historisk Tidsskrift*, 2016:1, s. 166.

<sup>11</sup> Thomas Riis: *Einführung in die Gesta Danorum des Saxo Grammaticus*, Odense 2006, s. 118; Franz Blatt: *Saxonis Gesta Danorum*, bd II, *Index verborum*, sp. 341.

<sup>12</sup> *Historisk Tidsskrift*, 2016:1, s. 159.